

DANSK BIBLIOTEKSHISTORISK SELSKAB

BIBLIOTEKS
HISTORIE

4

KØBENHAVN

1992

Bibliotekshistorie 4

Udgivet af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab
med støtte fra Edvard Pedersens Biblioteksfond

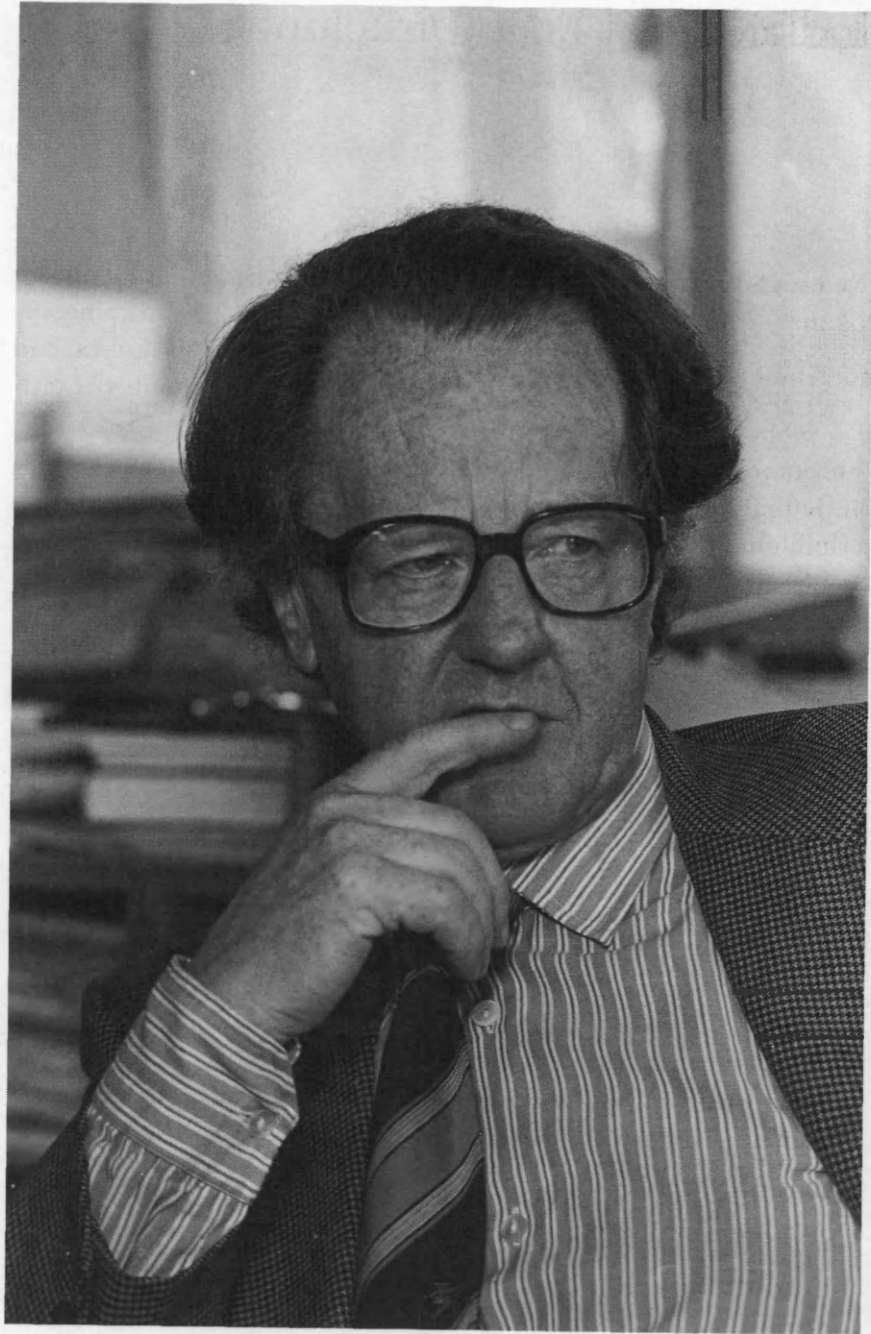
Redaktion: Jørgen Svane-Mikkelsen
© Dansk Bibliotekshistorisk Selskab 1992

ISSN 0109-923X

Sat med Bembo antikva hos Text Fotosats 1/s
og trykt hos Poul Kristensen Grafisk Virksomhed Herning
Kongelig Hofleverandør

Indhold

En hilsen til Palle Birkelund	5
Erfaringer fra og synspunkter på bibliotekshistorisk forskning	
Af <i>Helge Nielsen</i>	7
Antonio Panizzi og Det kgl. Bibliotek	
Det kgl. Bibliotek som eksempel i engelsk biblioteksdebat i første halvdel af 1800-tallet	
Af <i>Svend Larsen</i>	21
Stemninger på Det kgl. Bibliotek i sommeren 1846	
Af <i>Svend Gissel</i>	40
... med musiklivet i centrum	
Om Erling Winkel, en pioner i dansk musikbiblioteksarbejde	
Af <i>Bent Christiansen</i>	54
Så professionel som muligt	
En samtale med Erik Allerslev Jensen om Kungälv skolen 1958-68	
Ved <i>Jørgen Svane-Mikkelsen</i>	85
Temaer i nordisk bibliotekshistorie	
Rapport fra et IFLA seminar i Västerås 16.-17. august 1990	
Af <i>Paul Kaegbein</i>	96
Dansk Bibliotekshistorisk Selskab	
Styrelsens beretning 1990-91	102

En hilsen til Palle Birkelund

Ved sin 80 års dag den 29. januar 1992 kan Palle Birkelund se tilbage på mere end et halvt århundredes tjeneste i de danske forskningsbiblioteker, heraf ikke færre end 30 år som rigsbibliotekar, med al den indflydelse det indebærer. Da han for ti år siden forlod embedet som rigsbibliotekar, blev det imidlertid ikke et farvel til den danske biblioteksverden. Tværtimod blev de frigjorte kræfter sat ind på nye aktiviteter, og blandt de områder, som kom til at nyde godt heraf, er bibliotekshistorien.

Birkelunds interesse for bibliotekernes historie er i øvrigt ikke ny. Den er gennem mange år kommet til udtryk i forskning og skribentvirksomhed, i det omfang embedspligterne har tilladt det. Blandt hans publicerede arbejder finder man oversigter over bibliotekernes historie i almindelighed, de danske forskningsbibliotekers historie, Det kgl. Biblioteks historie, og en større fremstilling af Universitetsbibliotekets udvikling 1729-1926. Endvidere længere artikler om fremtrædende biblioteksfolk, nogle af dem selv bibliotekshistorikere, som Rasmus Nyerup, E. C. Werlauff, Christian Molbech og J. A. Bølling, samt en undersøgelse om nordmænd i Det kgl. Biblioteks tjeneste før 1814; hertil lægger sig redaktionen af en publikation om H. O. Lange. Også samlingernes historie er blevet taget op, f.eks. i arbejder om den Thottske samling, om Joachim Wasserschlebe og Den kgl. Kobberstiksamling, samt om Det kgl. Biblioteks Danske Afdeling i midten af 1800-tallet. Nævnes bør desuden personalhistoriske bidrag i Dansk biografisk leksikon, og populærvidenskabelige artikler om biblioteksskabere som Karen Brahe, Otto Thott og Georg Christian Oeder. »En dimension i biblioteksarbejdet, der ikke bør overses« – sådan betegner Palle Bir-

Fotografiet af Palle Birkelund er taget 1977 af Tage Rugaard/API.

kelund selv bibliotekshistorien i et fyldigt bibliografisk essay, som giver et meget oplysende overblik over en lang række af de væsentligste bidrag til dansk bibliotekshistorisk forskning. Endelig har han været ophavsmand til Det kgl. Biblioteks serie *Fund og Forskning*, der – med hans egne ord – blev tilrettelagt som »et bog- og bibliotekshistorisk og bibliografisk præget årsskrift ... som bindeled mellem [biblioteket] og publikum«. Der er tale om forskning og formidling i en samlet indsats, der placerer dansk bibliotekshistories nestor som vor fremmeste kender af Det kgl. Biblioteks historie fra 1700-tallet til vore dage.

Det kan derfor ikke undre, at det forberedende arbejde, som i april 1982 førte til dannelsen af Dansk Bibliotekshistorisk Selskab, blev fulgt med stor interesse af Birkelund. På den stiftende generalforsamling indvalgte han i styrelsen, som han stadig er medlem af, og det har i de forløbne ti år været af meget stor betydning for Selskabets profil, ikke mindst at han i de første seks år påtog sig hvervet som formand. Birkelunds mange personkontakter og indgående kendskab til den danske bog- og biblioteksverden har gjort ham til det naturlige midtpunkt i arbejdet med tilrettelæggelsen af Selskabets virksomhed, altid iderig og konstruktiv under planlægningen af medlemsmøder, og i øvrigt selv leveringsdygtig i indholdsrige og underholdende foredrag. Birkelunds kvalitetssans og sikre dømmekraft har ligeledes sat sit præg på Selskabets skriftserie med hensyn til både indhold og udseende. Med sin naturlige faglige autoritet har han stilfærdigt bragt mangan diskussion på styrelsesmøderne ind på rette spor, samtidig med at han med humor og et påskønnet fortællertalent har bidraget til at skabe en afslappet atmosfære og en uhøjtidelig ramme om styrelsens arbejde. Hans mange erfaringer og store viden lader sig ikke skjule af den beskedne form. Palle Birkelund er stadig formidleren, der med sine fine menneskelige egenskaber og sin dybe fortrolighed med det samlede biblioteksvæsen før og nu formår at inspirere og berige sine omgivelser.

Erfaringer fra og synspunkter på bibliotekshistorisk forskning

Af Helge Nielsen

Som teologerne har bibliotekarerne deres hellige skrifter og deres kirkefædre. De amerikanske public librarians har *Report of the Trustees of the Public Library of the City of Boston* fra 1852 med George Ticknor som hovedophavsmand. De danske folkebibliotekarere har H. O. Langes foredrag i Århus 1909 om *Bibliotekssagen uden for København*, og til bedste for alle bibliotekarere skrev han i *Haandbog i Bibliotekskundskab* (1912, 1916, 1927) *Bibliotekaren, hans Kald og hans Opgaver*, der opridser de felter, en bibliotekar må være fortrolig med. Dette rids er baggrund for hans definition af bibliotekshistorie som indledning til bibliotekshistorien i samme håndbog.

Som hjemmegående pensionist, der forlod forskningsbibliotekerne i 1978, folkebibliotekerne i 1958, det historiske studium i 1944, er jeg for længst ude af en aktiv placering og af en aktiv følgen med. Hvis jeg har et paradigme, er det for historien etableret i 1930erne og 40erne hos aldrende lærere, hvoraf den yngste, Albert Olsen, var den, jeg stod nærmest. Folkebiblioteksindstillingen er grundlagt i 1940erne og 50erne, hvor mange af pionererne endnu levede. I min forskningsbibliotekstid skete der meget i et hurtigere og hurtigere tempo. Men selv for en iagttagelse udefra ses det, at der i det sidste tiårs forløb er sket mere, og at det er sket hurtigere end i de forrige tiår. Dette som advarsel til mig selv og andre og som forklaring på, at jeg som isoleret pensionist har valgt at gå ind i en dialog med H. O. Lange.

Helge Nielsen, tidl. overbibliotekar. Vældegårdsparken 32, 2600 Glostrup.

Hvad er bibliotekshistorie? spørger jeg. Jeg har ikke kunnet finde en definition hos yngre bibliotekshistorikere. Lange tager ordet – fremhævelserne er mine:

»Bibliotekshistorien er en særlig Side af *Bogens Historie*. Den lader sig vanskeligt udsondre skarpt fra *Bibliofiliens Historie*, den kan ikke forbigaa *Privatbibliotekerne*, den hænger nøje sammen med den almindelige *Aandshistorie* og *Videnskabens* og *det almene Oplysningsarbejdes Udvikling*.«

Efter et intermezzo om alt, hvad der er gået tabt, om bibliotekshistoriens tragedier, fortsætter han med *biblioteksstatistikken*, der »hører med til den yngre Bibliotekshistories vigtigste Materiale«, men føler sig her på gyngende grund som følge af forskellige optællingsmåder. Han fortsætter:

»Hvert større Bibliotek har sin interessante og lærerige Historie med Fremskridt og Tilbagegang. I denne Sammenhæng drejer det sig om Udviklingens almindelige Linier, om de *fælles Tendenser* ... til de forskellige Tider ... Bibliotekshistorien drejer sig i første Række om *Biblioteksorganisationens Historie*.«

Ud fra de historiske udviklingslinier kommer man »til at dvæle ved de store Problemer, der med Nødvendighed beskæftiger Biblioteksverdenen i vore Dage med Hensyn til den kommende Tid«.

Han udbygger det polemisk med, at mange biblioteker endnu lever i middelalderen, der først er overvundet i de førende biblioteker i løbet af de sidste 150 år. Man skal både lære af fortiden og bryde visse traditioner, når »Udviklingen i den moderne Videnskab og Nutidens omfattende Oplysningsarbejde« i vor tid stiller bibliotekerne i »en Situation, der kræver en Revision af Organisation og Arbejdsformer«.

Det er en praktisk og pragmatisk biblioteksmand, bibliotekshistoriker og bibliotekspolitiker, der redegør for sit fag. Han diskuterer ikke, om det er et selvstændigt videnskabsområde, ja, afviser i »Kald og Opgaver« udtrykket biblioteksvidenskab, men han har ikke været i tvivl om, at hver af fagets dele og dets historie kan udforskes fagligt, eller, om man vil, videnskabeligt. Noget er dele og sider af større områder, noget er baggrund og drivende i udviklingen (eller forløbet), noget er, mere eller mindre, specielt bi-

blioteksfag. Bibliotekshistorie er for Lange en kompleks sag, og ikke få yderligere elementer og fagdele vil kunne opledes i »Kald og Opgaver«.

Lange er en vidtskuende vismand og kommer hele vejen rundt. Han er praktisk at følge ved nærmere overvejelser af de enkelte ingrediensers problematik. Men én ting dækkes til eller camoufleres, fordi Lange vil give en samlet fælles definition eller beskrivelse af hele bibliotekshistoriens område, og det er *differentieringen*. Et bibliotek er et redskab, et instrument, en hjælpefunktion for aktiviteter af enhver art, på alle systemområder og på alle niveauer, ikke mindst som redskab og støtte ved skoler og uddannelser på alle trin. Netop det differentierede og diffuse gør samarbejde og etablering af et bibliotekssystem nødvendig – og det er en hovedtendens, der er værd at følge for bibliotekshistorikeren – men uanset samspil, samordning og standardisering er og bliver de forskellige formål og funktioner en realitet.

Bibliotekshistorikeren må rent praktisk søge sit materiale i alle grupper i en generel bibliotekssystematik og i generel bibliografi, også selv om der er en speciel gruppe for biblioteksvæsen. Den specielle gruppe kan være anbragt forrest blandt almene og blandede skrifter som i decimalsystemerne, under Literatur som i danske afdeling af Det kgl. Bibliotek og i Bibliotheca danica, til sidst og for sig selv som i Library of Congress System og i Bliss' classification. Spredningen er ikke mindre i geografiske systemer med søgning helt ned til den enkelte lokalitet, og håbet må da gå til elektroniske løsninger. Det kan lyde lige så ubarmhjertigt og håbløst med denne spredning af søgefelter, som når Kr. Erslev for historien konstaterer, at den i vore dage stræber »at omfatte *Menneskelivet* i dets fulde Bredde«. Vi må da love for E. Allerslev Jensens og Torben Nielsens *Dansk bibliotekslitteratur*, selv om den kun går til og med 1949, og omvendt beklage, at der endnu ikke findes en tilsvarende vejviser for det arkivmateriale, der er fundamentalt for bibliotekshistorikeren, og som har en helt anden søgemetodik.

Differentieringen kan vel anes hos Lange, når han begynder med de enkelte bibliotekers lærerige historie. Han siger de større biblioteker, men hvorfor ikke tage de mindre med. Derefter taler han om

de almindelige linier og de fælles tendenser. I de følgende afsnit i bibliotekskundskaben ses det klart, at Carl S. Petersen i det væsentlige følger de enkelte større forskningsbiblioteker, mens J. Aarsbo for folkebibliotekerne følger de generelle linier.

Som det første område, som bibliotekshistorien er en side af, nævner Lange *bogens historie*. Her må »bog« tages i bred forstand om teksternes materielle iklædning fra lertavler og papyrusruller, over papir, tryk og bogbind, til de audiovisuelle og elektroniske materialer, men museumsopgaven med dens udstillings- og bevaringsproblemer overlader vi trygt til Det kgl. Bibliotek. Vi vover også at forbigå bibliofili og privatbogsamlinger, i al fald foreløbigt og går til den almindelige åndshistorie, videnskaben og oplysningsarbejdet. Her kunne vel tilføjes: de skønne kunsters, fagenes, erhvervenes og samfundets historie, der vanskeligt dækkes af åndshistorie.

Helt klart ville jeg fremhæve *uddannelseshistorie*, uddannelse på alle niveauer. Forrest ville stå læse- og skrivefærdighedens historie, hvortil vi nu vel må føje indlæring af edb. Færdighederne er basis for hele samfundslivet, og derfor kan ikke blot bibliotekshistorikere, men alle samfundshistorisk interesserede se hen til de projekter, som danske og nordiske skole- og uddannelseshistorikere er i gang med vedrørende læse- og skrivefærdighedens udbredelse og historie fra den pietistiske kristelige oplysningstid og fremefter. Alle uddannelsesinstitutioner har en biblioteksskabende tendens, det gælder fra folkeskole til universitet, og dertil kommer den biblioteksfunktion at medvirke til at vedligeholde og udbygge uddannelser, give mulighed for at følge med i den faglige udvikling, støtte den livslange uddannelse under de stadigt hastigere faglige forløb.

Læsefærdighed og tekstforståelse er ikke blot et problem for årtierne omkring år 1800. Det er et løbende problem, fordi hvert fagområde, hvert uddannelsesniveau og hver socialgruppe har sit sprog, sit ordforråd, sin terminologi, som kan være svært tilgængelig for andre. Og ikke mindre er problemet, at kendskab til fremmede sprog er nøglen til den væsentligste informationsmængde. Langt ind i det 19. århundrede var latin universitetssproget. Kendskab til engelsk var ikke særlig udbredt i det 18. århundrede, bedre

stod det til med fransk og især tysk. Bibliotekernes vægten af almenfattelige fremstillinger til orientering uden for den specielle fagkreds og deres vægt på oversættelser til de i landet bedst kendte sprog er et spor at følge for bibliotekshistorikeren i bevarede bibliotekskataloger.

Når der tales om niveauer, om socialgrupper eller samfundsklasser, må vi ikke glemme Ticknors og Langes tale om *biblioteket for alle*. Der kan laves masseundersøgelser af læsning med procenter og gennemsnit, men der kan i alle grupper være »særdeles capable Ingénia«, som det hedder i C. A. Plessens skolefundats fra 1724, og der er de læsende almuesfolk, som Hans Gram taler om i sit udkast fra 1735 til en fortale til Bordings skrifter, hvor Gram efterlyser en litteratur, der kan læses af enhver ustuderet mand (Erik Sønderholm i *Fund og forskning* 1984/85). I Danmark som i USA er der en social mobilitet, hyrdedrengen der studerer sig frem og op. Lange hentede sit bibliotek for alle i USA, hvor den enkeltes stræben efter at blive rig og lykkelig ved eget arbejde, egen læsning og selvstudium har aner til Franklin og oplysningstiden, men er fast integreret i den amerikanske kultur.

Lange taler generelt om »det almene Oplysningsarbejdes Udvikling«. Med ordet *oplysning* går en række associationer i gang. Faklen tændes. Lys over landet, det er det vi vil. Efter sin historiske oprindelse skulle ordet måske snarere føre til et billede af et tændt tællelys foran bibel, salmebog eller postil. Senere i det 18. århundredes oplysningstid går ordet på teologisk, filosofisk, samfundsborgerlig og erhvervslig oplysning, med en underafdeling for almuens oplysning, folkeoplysning og folkeopdragelse med underbegrebets klare begrænsninger, oplysning til et vist niveau og til visse sandheder, der passede for de brede lag af befolkningen, og også med rent præventive formål: at afholde folket fra deltagelse i det vildere folkeliv som krogang, kortenspil m.v. og også fra ideer, der kunne bringe ubalance i samfundet. Oplysningsbegrebet er særdeles givende i undersøgelser af socialgruppers indbyrdes relationer.

I 1779 rådede Johs. Ewald, der i øvrigt havde et omfattende almueoplysningsprogram, til i første række over for almuen at præ-

dike til vækkelse af »en ideligt vedligeholdet idelig skjærpet Frygt for Helvede paa den ene og Haab om Himmelen paa den anden Side«. I 1892 skrev Vald. Vedel, der fem år senere blev overbestyrer af de københavnske folkebiblioteker, at dyret i mennesket var givet fri af åndslivet, der havde væltet de gamle autoriteter uden at sætte ny i stedet. Man kæmpede sig fri af den kristelige religion og kirke uden at betænke, »at der udenfor stod en Skare, som det ikke var sundt at lære, at der intet Liv vankede bag efter med Paradis og Helvede...« 1779 og 1892.

Mere neutralt faneord er oplysning i bibliotekslovene, forrest i formålparagraffen, også i de udkast til fællesbibliotekslov, der udarbejdedes i bibliotekskommissionen i 1979. I det videre forløb forklares: »gennem« eller »ved at udøve en informationsvirksomhed«. Informationer eller oplysninger bringer den generelle fakkel ned på et håndterligt niveau.

Oplysning er et godt og positivt ord. Det var det for Landhusholdningsselskabet, for Trykkefrihedsselskabet, for Grundtvig, for Udvalget for Folkeoplysnings Fremme, for Statens Bogsamlingskomité og A. S. Steenberg, for Frem, for Studentersamfundet og for oplysningsforbundene, positivt, men med lidt forskellig retning. Oplysninger, orientering, information og informationer er gode og praktiske begreber, som også over for myndigheder peger på nytteværdier, der ikke må negligeres. De blev nøgleord for Lange, hans elever og hans medkæmpere i Dansk Biblioteksforening af 1916. Og for hans og deres efterfølgere op til denne stund, efterhånden nok med præference for betegnelsen information.

Men hvordan med det andet begreb, der let melder sig, når talen er om bøger og tekster og biblioteker, begrebet *læsning*. I den nuværende bibliotekslov må det indgå under varemærket kulturel aktivitet. Det nævnes ikke i Langes definition, ej heller i »Kald og Opgaver«. I 1909 lå det for Lange lidt anderledes. Han lægger vel vægten på kundskaber, brug af læsefærdigheden til nyttige ting, samfundsorientering, belærende litteratur, håndbiblioteker også i landsognene, hvor den underholdende læsning kan baseres på vandrebooksamlinger. Men han nævner dog altså den underholdende

læsning, og han taler indledningsvis om læsefærdigheden, der giver adgang til »de største Muligheder for aandelig Berigelse og kulturel Vækst«. Han fremhæver betydningen af god, sund og udviklende læsning – også som præventiv foranstaltning. Det centrale er og bliver dog, at biblioteket køber det bedste og nyeste af den oplysende litteratur, mens det ikke er nødvendigt sådan som læsekredse at opkøbe den allernyeste underholdende litteratur, der eventuelt kan overtages billigt eller gratis fra lokale læsekredse. Efter stridighederne med bogsamlingsfolkene i århundredets andet årti blev læsning og underholdning ord, som den Langeske retning helst undgik.

I min dialog med Lange nævnede jeg *psykologi*, læsningens og læsernes psykologi, bevidsthedsdannelse og psykosociologi. Da min kyndighed var begrænset, henviste jeg til Odense-projektet *Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse* og de interessante udgivelser, projektet har affødt, f.eks. Povl Schmidts *Litteratur for menigmand* (1979 og 1982). Lange spurgte forsigtigt, om ikke der var noget marxistisk ideologi involveret, så jeg gik hurtigt over til *litteratursociologi*, som har givet så rig en litteratur for bog- og biblioteksområdet, her i landet siden Sven Møller Kristensen i 1942-45 udgav *Digteren og samfundet*, i Frankrig f.eks. værker af Robert Mandrou og Robert Escarpit, hvis *Bogen og læseren* er oversat til dansk med et stort tillæg af H.Hertel, i Sverige værker fra Uppsalas Avd. för litteratursociologi. Jeg omtalte danske sociologers undersøgelser af læsning og biblioteksbenyttelse, men Lange, der i mange år selv havde siddet i Gentofte kommunes biblioteksbestyrelse, sagde, at bare et blik på statistik over et folkebiblioteks udlåns fordeling klart viste, at områder med væsentligt indhold af rent læsestof, skønlitteratur, rejsebeskrivelser, biografier og memoirer havde en betydelig vægt.

Vi drøftede, om læsning var eller befordrede kulturel aktivitet, og selv om han igen fremhævede belærende litteratur, ville han dog ikke bestride, at sund læsning – jeg spurgte forsigtigvis ikke om titler og forfattere – kunne være en slags kulturaktivitet og i al fald afholde folk fra »de oftest tarvelige Forlystelser [der] virker spredende og fordummende«, og han pegede på »en Række sociale Pro-

blemer af væsentlig moralsk Natur«, som han kendte fra by- og natlivet i sit virke som bymissionær. Vi enedes om, at bøgerne i al fald kunne give oplevelse, underholdning, afslapning, men måske også eskapisme og kulturel passivitet. Jeg nævnede, at biblioteker ved bogvalg og dubleringspolitik kunne sikre den kvalitet, som lov og formål kræver, mens en direkte pædagogisk indsats – for at læse folk op, som det hed – ville kræve et formynderskab og lukkede hylder som i ældre tyske folkebiblioteksretninger. For den østeuropæiske verden gjaldt – i al fald før glasnost – særlige regler. Lange medgav, at uanset bibliotekslov, biblioteksformål og bibliotekspolitik må bibliotekshistorien beskæftige sig med den faktiske funktion som læsebibliotek, med den faktiske læsning. Han tilføjede, at allerede Ticknor havde fremhævet netop bogvalget og dubleringspolitikken.

Også her på læsningens område repræsenterer bibliotekerne kun en del af et stort område som så meget andet af det, der var drøftet. Ikke fordi *det* frustrerede Lange, men jeg indskød alligevel, at alle andre samfunds- og kulturinstitutioner måtte se deres områder og historie som sider og dele af større helheder. Jeg nævnede, at f.eks. den store historik om Københavns universitet i bindene om naturvidenskaberne inddrog en række aktiviteter af selskaber og museer, der tog opgaverne op, fordi de forsømt af teologernes højskole. Det kan logisk forsvares, fordi universitetet siden overtog aktiviteterne, ligesom Langes inddragen af privatbiblioteker klart kan ses motiveret i Werlauffs historik om Det kgl. Bibliotek. Universitetshistorien har også helt naturligt medtaget sine bibliotekers støttefunktion, hvilket har affødt de tre fremragende bidrag af Harald Ilsøe, Palle Birkelund og Torben Nielsen, dog måske med lidt stedmoderlig plads til den sidstes oversigt over de seneste 50 år.

Jeg ville gerne have fortsat dialogen med Lange, men tiden var ved at løbe fra os. Der er centrale felter, som det Lange kalder *biblioteksorganisationens historie*. Det er ikke Danmarks Biblioteksforenings historie han tænker på, men måden at organisere biblioteket på, dets idé, dets etablering, tilvækst og bogvalg, dets ordning og teknik – der vel også må ses som en del af den almindelige register-

og registreringshistorie – dets service, der også kan ses som part af offentlig og privat service-historie. Lange ville med rette kunne anføre, at folkebibliotekerne skyldte ham og andre fra forskningsbibliotekerne meget i deres etableringsfase, men han ville måske tilføje, at folkebibliotekernes servicepolitik, som de har hentet fra de amerikanske public libraries (der igen havde fået ikke få impulser fra f.eks. Göttingen universitetsbibliotek), har givet betydelig afsmitning i forskningsbibliotekerne. Jeg ville selvfølgelig også her pege på Lange som fællesnævner.

Der er *statistikken*, hvor vel ikke blot forskellige tællemaåder, men også statistisk metodik kan bidrage til, at bibliotekarere føler sig på gyngende grund. Statistisk metode er blevet en central disciplin for naturvidenskab, medicin, samfundsfag og historie, der ofte må søge assistance fra statistisk ekspertise.

Især var der måske grund til at fremhæve *aktuelle undersøgelser* betydning, ikke blot for mulighederne for tilbageslutninger, men som samtidsundersøgelser, der ikke bare inddrager de seneste og senere faser, men de længere linier tilbage som forudsætninger for at lægge en bibliotekspolitik. Her viser Lange virkelig sit format. Enhver, der har haft med bibliotekspolitik at gøre, med plan- og budgetopstillinger ved, at det seneste forløb, men også de længere linier, Lange taler om, må lægges til grund, man må bruge bibliotekshistorien, være bibliotekshistoriker. Det samme gælder statens og samfundets planlæggere i deres analyser og perspektivplaner, at samtid og kortere eller længere linier tilbage må indgå i betragtningerne. Trist da, hvis perspektivplanlæggerne vel er enige med uddannelses-, forsknings- og biblioteks-planfolk om nødvendigheden af udbygning, men ud fra generelle økonomiske og finansielle perspektiver og målsætninger må tilråde generelle begrænsninger og reduktioner. For skole- og uddannelsesområdet er der et lærerigt kapitel om dette i tillægsbindet fra 1985 til Joakim Larsens skolehistorie: Henrik Windinges *Folkeskolens udviklingsmuligheder og den økonomiske politik*.

Måske var det her på sin plads at betænke det, der i min opgaves formulering kaldes: erfaringer. Min *motivering*.

Det ville have været smukt, hvis jeg selv var søgt til bibliotekshistorien ud fra ønsket om at afklare mit fags aktuelle problemer. Eller blot ville søge forklaring på mærkeligheder, jeg mødte i biblioteket. Som Werlauff, sans comparaison i øvrigt, der i *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek* har udredet alle trådene, der forklarer bibliotekets basiskonstruktion og opbygning så grundigt, at Ellen Jørgensen endnu i 1943 kan fortælle, at hans bog er i næsten daglig brug på biblioteket.

For mig var det tilfældigheder. Mine historiske interessefelter var andre, men da jeg i 1947 kom til Århus, ihukom jeg, at jeg i min elevtid på Hellerup bibliotek tilfældigt var kommet over H. Hertels bog om Landhusholdningsselskabets historie i magasinerne. Jeg var nysgerrig efter at se fortalen til bd.1, der kom to år efter jubilæet i 1919, med omtale af Erik Arups frafald fra en aftale om at udarbejde selskabets ældre historie. Læreres fejltrin er altid af interesse for deres elever, men måske skulle jeg hellere have overvejet jubilæumsskrifters problematik.

Jeg diagonallæste bogen og opdagede afsnittene om Landhusholdningsselskabets biblioteksaktiviteter. På Rolighedsvej viste kontorchef Axel Nielsen mig det velbevarede arkiv og lånte beredvilligt hundreder af sager til Århus, hvor min kone og jeg gik i gang med at excerpere – det var før fotokopiering var slået igennem – og gik i gang med at studere akterne. Disse var basis for vore studier og førte til litteraturen, som vi lånte fra Statsbiblioteket. Da vi i 1950 flyttede til København, afstod Landhusholdningsselskabet sit arkiv til Erhvervsarkivet i Århus, men det lånte velvilligt sagerne til København. Mit ståsted var nok i folkebibliotekerne, men inspirationen var ikke tilbagesøgning fra aktuelle problemer, tværtom foranledigede de historiske studier et forsøg på, hvad jeg kaldte *Bibliotekernes produktionsoffensiv*. Den løb dog af flere grunde hurtigt ud i sandet.

Så fulgte mit bibliotekshistoriske forløb, fra Carl Thomsens initiativ til et jubilæumsskrift for biblioteksforeningen til udgivelsen fem år efter jubilæet, i 1960. Det blev kun til folkebibliotekernes oldtid. En slags forstudie til det videre forløb om C. J. Foghs bibliotekslovsforslag fra 1854 er senere trykt i *Bibliotekshistorie*, 35 år efter fød-

selen. Måske skulle jeg her nævne som klare inspirationskilder S. Ditzions *Arsenals of a democratic culture* fra 1947 og J. H. Sheras *Foundation of the public library* fra 1949, der begge behandler den amerikanske bibliotekshistorie i dens samfundshistoriske sammenhæng.

Til slut vil jeg gerne sige lidt om *bogstrømmen*. Jeg vil ligesom Lange ikke forbigå *privatbiblioteker*. Jeg har tidligere beskæftiget mig med Det Classenske Bibliothek, især med biblioteksbenyttelsen, et emne som i nogen grad er forsømt af forskningsbibliotekshistorikere, men også fordi jeg fik ordre til det af min efterfølger. Senere har jeg i nogen tid i et behersket og afslappet tempo syslet med generalmajor Classens læseinteresser og hans biblioteks genesis, og intet er vel så oplysende om den internationale bogstrøms omfang som de mange store auktionskataloger fra det 18. århundrede, for Classens vedkommende Berckentins, Titleys, Geuss', Gerners, Thotts og Martfelts kataloger.

Bogstrømmens styrere, mellemløddet mellem litteraturens åndelige ophav og publikum, bogtrykkere, boghandlere, forlæggere og andre udgivere, individuelle og kollektive, har Lange ikke med i definitionen, men i »Kald og Opgaver« nævnes boghandelen, dog mest for de praktiske sider af bibliotekernes bogkøb. De styrende instansers skøn om en teksts værdi i forhold til et skønnet antal interessenter i det læsende publikum bestemmer udgivelse, oplag og p.r. De vragede manuskripter og i det hele manuskripter fra åndslivets område har en lidt usikker mulighed for at blive biblioteksobjekter i bibliotekernes manuskriptsamlinger. Her dog ofte i konkurrence med arkiver, fordi fordelingsprincipper kan være vanskelige at fastlægge. Interessekonflikter er ikke ukendte, som da A. D. Jørgensen gik i felten over for Det kgl. Bibliotek m.fl. For bibliotekshistorikeren er det oplagt, at der må søges begge steder, f.eks. brevsamlinger.

Det er også givende at følge bogstrømmen i *lejobibliotekerne*, som Lange ikke omtaler, mens han dog i 1909 nævner læsekredsene. Jeg har tidligere søgt at belyse lejobibliotekerne ud fra deres kataloger, men i Classens papirer fandt jeg en slags protokol over udlån fra en lille samling tyske galante romaner. Jeg gætter på, at den må

stamme fra bogbinder Heidner, der arbejdede for Classens bibliotek. Heidner angives at have solgt et lejebibliotek til en hr. Arntzen, der videresolgte det til den kendte lejebibliotekar Stadthagen. Flere af lånerne optræder under dækmærker som »studiosus« eller »eine Madam«. Men én har ikke skammet sig, professor Møllmann. Har han søgt kulturel aktivitet eller blot villet undgå at gå over med videnskabelige gæster i det kolde kgl. bibliotek, hvor hans assistenter sad med stivfrosne fingre og prøvede at registrere? Først i 1780erne efter hans tid kom der kakkelovn i arbejdslokalet. Måske skulle bibliotekshistorien også gå ind i opvarmningens historie, som den gør det i oplysningens. Og måske skulle man fortsætte linien fra Julius Clausens erindringer om toiletforholdene på det gamle kgl. bibliotek og årsagen til at så få kvinder slog sig ned på læsesalen, alt som del af kvindesagens historie eller toiletforholdenes.

Men tilbage til bogstrømmen. Vi har oplevet informationsekspllosionen, i Tyskland: informationslavinen, og dens konsekvenser for bibliotekernes dokumentations- og informationspolitik. Om tidligere tiders tilsvarende fornemmelse af en overvældende bogflod har vi talrige vidnesbyrd. En ung debuterende forfatter fra 1828, Andersen, skildrer en besættelse af satan, der driver ham til forfatterskab. Satan har efter 3000 år fundet ud af, at verden skal druknes igen, denne gang i en menneskeskabt vandflod. Fra Adams sønner, forført til at blive slette skribenter, skal floden udgå og fordærve jorden. På en vandring til Amager hensættes Andersen til år 2128 og drejer ind på Christiansborg, hvor han ser den positive udvikling på de 300 år efter vandfloden. I et galleri ser han portrætter af store danskere og buste af de største. »I Panelet under Vinduerne vare der Boghylder, og ved hver hang der i en lille Søvlænke en levende Catalog, det vil sige, en gammel Stær eller Papegøie, der spillede et Slags Bibliothekar og kunde opramse alle Navne paa Bøgerne. Ak! hvor faa vare der ikke af den Masse, der nu oversvømmer os.« Vi ser forenklingen, udvalget og effektiviseringen gennem mekanisering. Tilsvarende som H. C. Andersen klagede den danskfødte norske præst J. N. Wilse over bogstrømmen. I sin Spydeberg-bog fra 1779 ser han i en drøm et fremtidigt rationelt, men ikke stort bibliotek, bl.a. med fædrelandshistorier i 6 størrelser

»efter en vis Stands og Alders Behøvende«, med aviser med kulturstof og signerede artikler, der korrigeredes ved årets slutning, og så med en urokket klassiker: Landhusholdningsselskabets skrifter. Lad os slutte med dem, som var medstartere i folkebibliotekernes oldtid.

DOKUMENTATION

- S. 7, l.4: J. H. Shera: Foundations of the public library, 1949, facsimile bag i bogen. l.6: (Palle Birkelund & Robert L. Hansen, red.) H. O. Lange, 1959, s. 20ff. l.8: ssteds, s. 11ff.; Haandbog i Bibliotekskundskab, 3. udg., 2, 1927, s. 319ff. l.10: ssteds, s. 1-2.
- S. 8, l.32: H. O. Lange, 1959, s. 12 (udeladt i 3. udg.). l.34: ssteds, s. 14.
- S. 9, l.8: s. 12 (Kald og Opgaver, hvor de forskellige formål og opgaver fremhæves). l.14: s. 18, s. 21. l.29: Historisk Teknik, 2. udg., 5. optryk, 1963, s. 2.
- S. 10, l.16: jf. Lange i Bibliotekssagen uden for København, H. O. Lange, 1959, s. 20f. l. 22: (Vagn Skovgaard-Petersen, red.) Da menigmand i Norden lærte at skrive, 1985.
- S. 11, l.10: Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, 1, 1755, s. 363-64. l.14: Erik Sønderholm: Hans Grams Bording-fortale; Fund og forskning, 27, 1984-85, s. 180ff., spec. s. 214f.
- S. 12, l.2: Johs. Ewald: Samlede Skrifter, 5, 1920, s. 180. l.8: Vald. Vedel: Mennekelighed, 1920, s. 5. l.13: Biblioteksbetænkningen 1979 (nr. 878), 1979, s. 167, 204. l.31-32: H. O. Lange, 1959, s. 22, 24. l.34: s. 25.
- S. 13, l.3: s. 20. l.4: s. 23. l.8: s. 33. l.17: Povl Schmidt & Jørgen Gleerup: Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880-1920, 1975. l.22: Robert Mandrou: De la culture populaire aux 17e et 18e siècles, 1964. l.22: Robert Escarpit: Sociologie de la littérature, 1958. l.24: (Lars Furuland & Bengt Brundin, red.) En bok om biblioteksforskning, 1969. Åke Åberg: Västerås, 1987. l.25: P.-H. Kühl & J. K. Munk: Folkebiblioteket og befolkningen, 1979 m. anf. litt. s. 262-63.
- S. 14, l.2: H. O. Lange, 1959, s. 23. (P. Helweg-Larsen, red.) H. O. Lange, 1953, s. 310 + brevene til forældrene 1881-93, s. 11-301. l.8: E. Allerslev Jensen: i Nordisk håndbog i bibliotekskundskab, 2, 1958, s. 357. l.13: S. Ditzion: Arsenal of a democratic culture, 1947, s. 14ff. l.22: (Sv. Ellehøj & Leif Grane, red.) Københavns Universitet 1479-1979, 13, 1979, s. 23ff., 176ff., 281ff. l.29: ssteds, 4, 1980, s. 289-364, 365-454, 455-86.
- S. 15, l.12: B. V. Elberling: Biblioteksstatistik, 1-3, 1983-84.
- S. 16, l.7: Historiens Studium i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1943, s. 66. l.30: Bogens Verden, 32, 1950, s. 61ff. l.34: ssteds, 33, 1951, s. 321ff. (Helge Nielsen & Birgitte Schram: Sognebiblioteket fra 1782-1812). Folkebibliotekernes forgængere, 1960. l.36: Bibliotekshistorie, 2, 1988, s. 44-70.

- S. 17, l.9: Ugeskrift for jordbrug, 128, 1983, s. 834ff. l.33: Folkebibl.forg., s. 422ff.
S. 18, l.5: LA, Kbh. Classenske Fideikommiss' arkiv. Sager vedr. Classens bibliotek.
l.14: Mennesker paa min Vej, 1941, s. 35f. l.32: H. C. Andersen: Fodreise fra Holmens Canal (Samlede Skrifter, 2. udg., 6, 1877), s. 161ff., spec. s. 180.
S. 19, l.1: J. N. Wilse: Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield, 1779, s. 560ff., jf. Folkebibl. forg., s. 163ff.